

primavera 2024

Traduir al romanès *El poema de la rosa als llavis*, de Joan Salvat-Papasseit: motivació i reptes

Elena Ciutescu

Sempre que penso en Joan Salvat-Papasseit, automàticament em venen al cap les paraules de Søren Kierkegaard, el filòsof danès, que es preguntava: «Què és un poeta? Un poeta és un ésser desgraciat que té l'ànima esquinçada per angoixes profundes, mentre que els seus llavis estan formats de manera tan estranya que, quan exhaleu sospirs i crits, sonen com una música bonica» (*O això, o allò. Un fragment de vida*, 1943, traducció meva).^[1] Estic d'acord que aquestes línies no defineixen exclusivament el poeta objecte d'aquest article, sinó que en poden caracteritzar molts altres que coneixem. Malgrat això, penso que és –sens dubte– la definició més encertada en el cas de Joan Salvat-Papasseit, si prenem en consideració cadascun dels aspectes de la vida i l'obra del poeta avantguardista.

El meu primer record del poeta Salvat-Papasseit té una data precisa. Vaig sentir parlar-ne per primer cop la primavera del 2007, gràcies al curs de literatura catalana contemporània que el professor Magí Sunyer impartia als estudiants de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Jo era estudiant de la Facultat de Llengües i Literatures Estrangeres de la Universitat de Bucarest i feia una estada Erasmus a Tarragona durant el segon any de carrera. Aquest és el primer contacte que vaig tenir amb Salvat-Papasseit i amb molts altres escriptors catalans valuosos de la seva generació. Aquelles classes em van representar un descobriment total, la introducció més rellevant que havia tingut fins llavors en relació amb el noucentisme i l'avantguardisme a Catalunya. El professor Sunyer ens parlava apassionadament no només de la literatura, sinó també de la cultura, la societat i la consciència catalanes del començament del segle xx i jo l'escoltava fascinada: en aquells temps estava molt interessada en els corrents avantguardistes en general, i en el surrealista, en particular, gràcies, en part, al fet que la literatura romanesa té una llarga tradició de literatura avantguardista,

malauradament encara massa desconeguda a casa nostra. Jo, aleshores, era molt jove i poc iniciada en la literatura catalana i, del poeta avantguardista català, penso que només me'n vaig quedar amb el nom. Molts anys després –com moltes vegades passa a la vida– vaig tornar a tenir una trobada totalment fortuïta amb la seva poesia. La intimitat, la senzillesa i la sensibilitat que desprenien els seus versos em van commoure profundament. Aquesta vegada era com si hagués fet una troballa.

La retrobada amb Salvat-Papasseit va coincidir amb la notícia que l'Institut Ramon Llull obria una nova convocatòria dirigida a traductors novells de català i aranès a altres llengües, i m'hi vaig presentar. Salvat-Papasseit no havia estat traduït al romanès, i, de manera general, ha estat molt poc traduït. La meva proposta preveia traduir el volum *El poema de la rosa als llavis* (1923) i elaborar un dossier de promoció al voltant de l'autor i la seva obra poètica. El projecte inicial pretenia que el poemari traduït formés part d'un projecte més ampli, una *Antologia poètica* de Joan Salvat-Papasseit, que hauria inclòs, a banda d'*El poema de la rosa als llavis*, els altres quatre volums publicats en vida d'ell: *Poemes en ondes hertzianes* (1919), *L'irradiador del Port i les gavines* (1921), *Les conspiracions* (1922) i *La gesta dels estels* (1922). La traducció al romanès d'*El poema de la rosa als llavis* és, doncs, una iniciativa personal, fruit de l'interès que m'han despertat l'obra i la personalitat de Salvat-Papasseit.

Vaig tenir molta sort perquè la traductora i editora Jana Balacciu Matei, de l'Editorial Meronia de Bucarest, es va mostrar interessada a conèixer la meva proposta i, sota el seu guiatge es va publicar, per primer cop en romanès, l'obra cabdal de l'autor català, gairebé cent anys després de la publicació de l'original, i en l'horitzó de commemorar el centenari de la mort del poeta. El llibre de poesia, que va disposar del suport de l'Institut Ramon Llull dins del marc del Programa per a Traductors convocat el 2021, va veure la llum el desembre de l'any 2022, a l'Editorial Meronia mateixa, amb el títol *Trandafirul pe buze* [*La rosa als llavis*]. Aquest títol forma part de la col·lecció «Biblioteca de Cultură Catalană» de l'Editorial, una col·lecció canònica de literatura catalana traduïda al romanès –la col·lecció ja consta de quaranta-tres volums–, molt ben acollida pel públic lector.

Trandafirul pe buze és una de les poques traduccions íntegres i senceres d'*El poema de la rosa als llavis* que s'han fet fins ara. Al moment de l'aparició de la nostra traducció, hi havia només dues versions completes del poemari (una de castellana, dins *Poesía completa* (2008), traducció a càrrec de Jordi Virallonga; i una d'italiana, *Il poema della rosa sulle labbra* (2014), de Marcello Belotti) i dues de parcials (*Selected poems* (1982), la traducció a l'anglès de Dominic Keown i Tom Owen; i *Art voltaïque. Antologia* (1994), al francès, d'Annie Andreu-Laroche i Carlos Andreu), a banda de poemes esparsos en diferents antologies. L'edició romanesa segueix fidelment l'original publicat el 1923, és bilingüe i conté, a banda dels trenta-un poemes i cal·ligrames, un pròleg que destaca fets importants de la vida i l'obra de l'autor i que introdueix el lector al poemari, i que també incorpora opinions crítiques sobre el volum.

M'agradaria abordar aquest últim aspecte però sense insistir-hi. Tant el pròleg com el fet que el llibre sigui bilingüe han generat comentaris molt positius. La versió dels poemes en català ajuden el lector romanès a acostar-se a aquesta llengua, amb la qual el romanès té moltes coses en comú. El pròleg, que té com a títol *Joan Salvat-Papasseit, un militant idealista i sentimental, entre avantguarda i tradició*, es basa en un treball d'investigació complex que va tenir com a resultat el dossier que contenia materials de promoció de l'autor. Aquest dossier constava d'una biografia de l'autor, una introducció als llibres de poesia publicats en vida, una aproximació a la poesia eròtica salvatiana, un recull de crítiques literàries i una bibliografia. En primer lloc, vaig tractar de destacar els aspectes més rellevants de la biografia de Salvat-Papasseit, que incloïa detalladament els fets més importants de la vida de l'autor, l'evolució com a personalitat literària i les circumstàncies en què va escriure les obres. En segon lloc, vaig introduir el lector en els volums de poesia publicats en vida i vaig proporcionar una descripció dels cinc poemaris, tot destacant les particularitats definitòries de l'obra poètica de Salvat-Papasseit. Vaig fer una anàlisi més profunda d'*El poema de la rosa als llavis*, objecte de la meva traducció, en què hi havia una lectura de cada poema. Vaig abordar també el vessant eròtic de l'obra de Salvat-Papasseit, posant èmfasi especial en *El poema de la rosa als llavis*. Finalment, el material de promoció acabava amb un recull de crítiques i una llista amb bibliografia que vaig emprar en l'estudi. Molta d'aquesta informació va quedar

reflectida, de manera breu però concisa, en el pròleg que encapçala la traducció.

Considero que per entendre millor una obra, qualsevol obra, cal estar familiaritzat amb l'autor i implícitament amb la seva escriptura. En aquest cas particular, ho vaig aconseguir per dues vies. La primera, més empírica, llegint bona part de la seva obra (des dels articles escrits en castellà fins a les postals que enviava a les seves filles des dels sanatoris). La segona, de caràcter més aviat teòric, per mitjà de l'aparell crític, o sigui, articles, pròlegs, estudis, notes i citacions bibliogràfiques que vaig poder localitzar. En essència, una feina d'investigació que em va ajudar a entendre millor un poeta que -com han notat molts estudiosos- feia poca distinció entre la vida i l'escriptura, que tenia com a font d'inspiració fets i intimitats directament relacionats amb el que havia vist, viscut, patit o anhelat. Aquest treball de recerca em va servir per aprofundir en els versos de *La rosa als llavis*, desxifrar-ne els més ambigus o enigmàtics, traslladar el sentit apropiat i fer les interpretacions adequades en cada situació.

Són moltes les raons que em van impulsar a traduir precisament aquest volum de poesia de Salvat-Papasseit. N'hi ha que tenen a veure amb l'obra en si, n'hi ha que simplement concerneixen l'autor. L'elecció d'*El poema de la rosa als llavis* no va ser aleatòria. Pel que fa al llibre de poesia, vaig triar aquest volum perquè perfila amb seguretat l'obra de maduresa poètica de Salvat-Papasseit. És un volum de poemes representatiu, una síntesi de la seva escriptura, depurada de les propostes programàtiques i ideològiques o de les influències futuristes/cubistes que marcaven els seus primers llibres. Juntament amb *La gesta dels estels* (1922), *El poema de la rosa als llavis* és el volum més unitari de Salvat-Papasseit -una bona raó per traduir-lo integralment- i la formulació més coherent de la poètica salvatiana. Els poemes mantenen una interconnexió permanent, però també poden funcionar perfectament per separat, com bé observava Joaquim Molas (1978: xxxix).^[2] El volum es caracteritza per la fusió d'ingredients (més o menys diluïts) de l'avantguarda amb elements de poesia popular (cançons, madrigals, glosses, etc.) i trets de mètrica convencional. Té, per tant, un to més popular, en una línia més tradicional, però que encara conserva algunes reminiscències formals de l'escriptura avantguardista, com el trencament del vers, la supressió de signes de puntuació o la incorporació d'alguns

dibuixos cal·ligràfics.

Pel que fa a la temàtica eròticoamorosa que planteja, els poemes impacten per la intensitat i la intimitat del contingut, la literalitat de les imatges, la infinita puresa i la falta (gairebé) total de romanticisme. L'estructura del llibre convida el lector a conèixer una història d'amor, des de la trobada amb l'estimada fins a l'acomiadament dels dos amants, passant per totes les fases del joc amorós: l'atracció, la seducció, el festeig i, finalment, la unió carnal. Joan Teixidor (1934: 338) considera el llibre una «manifestació explícita i contundent d'una sensualitat perfecta».[3] Per a Dolors Oller (1986: 174), és «el gran poema eròtic de la poesia catalana»,[4] mentre que Joan Fuster (1972: 231) afirma que és «sense por d'exagerar, [...] un dels millors poemes eròtics de la literatura europea».[5] Totes aquestes opinions crítiques recalquen, a parer meu, la importància d'aquesta obra catalana i la necessitat de traduir-la a altres llengües. Joan Salvat-Papasseit va ser, també, fins fa poc temps, un dels autors més presents en l'ensenyament català, i *El poema de la rosa als llavis* s'estudiava com a lectura obligatòria escolar en diferents nivells o cicles. És, sens dubte, el que s'anomena, i hi estic d'acord, un autor canònic, un motiu més per donar-lo a conèixer fora de l'espai català.

Bona part d'*El poema de la rosa als llavis*, escrit entre el 1921 i el 1923, va ser enllestida mentre Salvat-Papasseit reposava, malalt de tuberculosi, en un sanatori dels Pirineus francesos. Aquest fet, evidentment, contrasta amb l'erotisme exultant i el goig per la vida que dominen el volum. M'agradaria tornar al paràgraf esmentat en la introducció a aquest article i relacionar aquesta darrera observació amb les raons que vaig tenir per elegir traduir Salvat-Papasseit. Tal com explicava abans, vaig dedicar uns quants mesos a familiaritzar-me amb l'autor i conèixer la seva vida i escriptura. D'entrada, em van impressionar dues coses: la seva vida curta, viscuda, la major part, en pobresa i patiment físic, i la seva escriptura, que abunda d'optimisme, fe i amor per la vida i pels altres. I sí, hi ha molta fe en els seus escrits, en el sentit més cristià de la paraula, tesi que aparentment contrasta amb els escrits d'aspecte anarquista que en marquen els començaments literaris. En definitiva, contrastos i paradoxes són mots que caracteritzen l'autor.

Aquest nombre de paradoxes són justificables si pensem en la importància de les circumstàncies històriques, culturals i polítiques

en què Salvat-Papasseit va néixer i va créixer. Són molts els estudiosos que parlen d'un dels «períodes més vibrants i importants» de la història de Catalunya (vegeu Borrell 1990: 13).^[6] En el decurs dels trenta anys de vida de Salvat-Papasseit, van produir-se diversos fets històrics i transformacions en tots els àmbits de la societat que, de manera més o menys directa, el marcarien i repercutirien en la seva obra: la consolidació del catalanisme polític, la constitució de la Mancomunitat (1914), la Primera Guerra Mundial (1914-1918), l'hegemonia del Noucentisme com a programa civicocultural, el desenvolupament econòmic, la conflictivitat social creixent i la remodelació de la classe obrera. A tot això s'afegeixen els moviments rupturistes i la utopia de l'home nou, jove i salvador, amb què Salvat-Papasseit ressonava plenament. Els vuit anys de producció literària de Salvat-Papasseit es despleguen durant aquest passat tumultuós i no resulta gens curiós que la seva filosofia de vida i les seves inclinacions sociopolítiques fossin força contradictòries al llarg de la seva curta vida. No obstant això, l'aportació de Joan Salvat-Papasseit a la construcció d'una nova realitat cultural, política i social és indiscutible, i a través de la seva obra manté un diàleg original, volgut i conscient, entre l'avantguarda i la tradició. Al llarg de la meua recerca, vaig poder descobrir una figura fascinant: un home sensible, compromès amb la societat i la família, un home d'acció, lluitador, un defensor de la dignitat del poble i del treball, un idealista –potser un idealista massa exaltat– i un enamorat de la vida i de la quotidianitat.

No hem d'oblidar que, tal com l'any 1924 Josep Maria de Sagarra i Joan Crexells apuntaven a les necrològiques, l'obra de Salvat-Papasseit és la d'un poeta jove, i que la seva mort, malauradament, clou no només una vida, sinó també una obra i «obliga el crític a considerar com una obra finida el que era tot just una obra iniciada» (vegeu Crexells 1924).^[7] La mateixa observació la fa Sagarra (2000: 302): «En Joan Salvat-Papasseit ha mort quan tot just havia enfilat la collada de la primera joventut i començava a tenir el pensament apte per a les madureses i les reflexions».^[8] En Salvat-Papasseit hi havia –home d'extracció humil amb condició de proletari– una ànima burgesa, d'aquella «burguesia catalana tan plena de tradició tan fina com una aristocràcia», en paraules de Crexells. Salvat-Papasseit no tenia l'ànima esquinqada, sinó el cos consumit per malaltia. Amb tot i això, els seus versos plens d'entusiasme i optimisme innat eren com

una música bonica. El poeta vivia la vida d'una manera molt íntima, i, amb cada cosa que compartia, per més trivial que pogués semblar, aconseguia transmetre la seva emoció més sincera, emoció que troba fins i tot ara un ressò en el nostre esperit. Com ja s'havia dit, té molt de mèrit haver baixat la poesia del pedestal i fer-la reviure al carrer, al mig de la gent. Avui els versos de Salvat-Papasseit encara sonen, en el sentit propi de la paraula. El poeta esdevé molt popular a partir dels anys seixanta, quan la Nova Cançó posa veu i música als seus poemes. Salvat-Papasseit és, segurament, un dels poetes més cantats i musicats de tota la literatura catalana.

Tornant ara a la traducció, un dels reptes més importants que vaig haver d'afrontar va ser traslladar al lector romanès l'essència d'aquest volum de poesia salvatiana sense haver d'interpretar massa o traduir sense musicalitat. No m'hauria agradat afegir coses (recrear) o interpretar en excés. Des d'aquest punt de vista, Salvat-Papasseit sembla, en general, un poeta bastant transparent, molt accessible, però, com sempre, les aparences poden enganyar i hi ha matisos que s'han de considerar. Reconec que en certs casos puntuals vaig haver d'assumir alguna concessió. Vaig reflexionar molt si traduir amb precisió, però sense música, com diuen alguns traductors. A causa de la meva formació de lingüista no em sentia còmode tocant l'original amb l'únic propòsit d'obtenir més musicalitat, i davant del dubte, vaig optar per la precisió. Vaig procurar de donar una variant fidel del text català, tant en forma com en contingut. En aquest sentit, vaig buscar que la traducció fos clara i precisa i vaig triar les paraules i les expressions més naturals en un romanès genuí, conservant l'esperit propi de la llengua. *El poema de la rosa als llavis* barreja, com ja he dit, formes típiques de l'avantguardisme amb fórmules que pertanyen a la poesia tradicional. Precisament per aquesta raó, pel que fa a l'estructura interna, en la majoria dels poemes vaig mantenir –sempre que vaig poder– la rima i la mètrica. En alguns llocs, però, vaig haver de jugar amb la versificació lliure i amb la rimada, igual que fa el poeta.

Trandafirul pe buze té, com totes les traduccions, decisions discutibles que potser s'haurien pogut afinar. M'agradaria donar-ne dos exemples. «Quina grua el meu estel» i «Amo l'aroma» són, potser, els poemes que em van fer rumiar més de tot el llibre. En el primer, l'ambigüitat de *grua/estel* em va plantejar problemes des del començament. Tant *grua* com *estel* són mots polisèmics amb

diverses accepcions, però el que tenen en comú és el significat de 'tros de tela o paper que s'eleva i s'enlaira per la pressió del vent', l'equivalent del qual en romanès és *zmeu*. El poeta juga amb aquests sinònims des dels primers versos, quan converteix l'estel-grua en la imatge difosa de l'enamorada que s'hi acosta i l'atreu. Ja que en romanès *grua/estel* en aquesta accepció és el mateix mot, havia de trobar una variant que em permetés el joc de paraules. El mot *grua* significa també 'ocell (de la família dels gruids)', i, per tant, *pasăre*, mentre que *estel* és una *estrella* en el seu primer sentit. Aquesta era la interpretació que buscava: quan s'enlaira, la grua «zmeu» simula la forma d'un ocell. La grua vola com un ocell, no com un estel. També vaig reflexionar molt sobre els versos d'«Amo l'aroma», i especialment en els sintagmes *aroma* i *brot de menta*, que descriuen l'alè de l'estimada i, per extensió, la boca de la noia. Aquest brot de menta també fa referència a la penyora d'amor, un *leitmotiv* de la poesia trobadoresca, i es reprèn en diferents moments al llarg del poema, amb l'ajuda del pronom feble *en*. La dificultat que vaig haver d'afrontar va ser saber interpretar correctament l'antecedent dels dos sintagmes i traslladar el sentit idoni en romanès, fet que tindria conseqüències a l'hora d'entendre el poema sencer.

A part dels reptes que la comprensió dels poemes plantejava, vaig haver d'afrontar altres qüestions d'índole formal i lingüístic. Per esmentar-ne algun exemple, en l'àmbit lèxic, tenim la traducció de mots inexistents, inventats per l'autor (*dolençant*, *nitra*, *batell*, *contentament*, etc.), o de paraules polisèmiques o noms que no tenen equivalència directa en romanès (com el camp semàntic de la rosa: *satalia*, *englantina*, etc.); en l'àmbit sintàctic, els pronoms febles sense antecedents, la falta de concordança, els temps verbals o l'ordre dels constituents sintàctics, i en l'àmbit semàntic, la determinació de les relacions que s'estableixen entre mots i conceptes, com també dels significats més adients en cada cas. Superades aquestes dificultats, considero modestament que la traducció trasllada al lector de manera reeixida la forma i el fons dels poemes salvatians.

A tall de conclusió, m'agradaria tornar a expressar la gran il·lusió que em fa que la traducció *Trandafirul pe buze* hagi vist la llum pels volts de la celebració de l'Any Salvat-Papasseit. Desitjo, així, haver homenatjat el poeta català amb motiu d'aquesta commemoració –una oportunitat privilegiada per fer coneguda i accessible (una part

de) l'obra d'aquest autor canònic al públic romanès i, a la vegada, enriquir la literatura europea avantguardista amb la traducció d'un poeta futurista original. Finalment, m'agradaria agrair a l'editora Jana Balacciu Matei i a Xavier Montoliu Pauli el guiatge i el suport en aquest exercici de traducció totalment nou per a mi, però tan gratificant.

[1] Publicat per primer cop el 1943. Per a la nostra traducció vam fer servir: Kierkegaard, S. (1992). *Either/Or: A Fragment of Life*. Londres: Penguin Classics.

[2] Molas, Joaquim (1978). «Pròleg». A: Salvat-Papasseit, Joan. *Poesies completes*. Barcelona: Ariel.

[3] Teixidor, Joan (1934). «Joan Salvat-Papasseit». *Revista de Catalunya*, 80, p. 315-352.

[4] Oller, Dolors (1986). *La construcció del sentit*. Barcelona: Empúries.

[5] Fuster, Joan (1972). *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial.

[6] Borrell, Josep (1990). *Antologia poètica*. Barcelona: Barcanova.

[7] Crexells, Joan (1924). «Salvat-Papasseit». *La Mà Trencada*, 1.

[8] Sagarra, Josep Maria de (2000). «Cafè, copa i puro». A: *Obra completa*, vol. 8. València: Edicions 3i4.